

RÉSUMÉ

A propos de graffito de Palatin

Depuis sa découverte en novembre 1856, le graffito de Palatin ne cesse pas de susciter intérêt des spécialistes essayant de résoudre la question concernant le culte auquel il pourrait s'appliquer. Le dessin très sommaire et maladroit gravé dans l'enduit de mur du soi-dit Paedagogium de Palatin, représente un crucifié à tête d'âne adoré par un garçon ou adolescent. Une inscription qui accompagne le croquis, confirme cette signification et lui prête un caractère sans doute blasphématoire. Les sources épigraphiques et littéraires attestent l'existence de la divinité égyptienne syncrétiste de Seth-Typhon représenté à tête d'âne et les insinuations adressées contre les chrétiens et leur reprochant le culte du dieu aux mêmes attributs d'âne. La crucifixion représente un élément nouveau grâce auquel le motif fut interprété au sens chrétien et sa datation fut située à la charnière du 2e et du 3e siècles qui correspond à l'époque où les premiers motifs figurés chrétiens font aussi leur apparition. Une seconde inscription, cette fois latine mais ôtée plus tard comme suspecte devait raffermir cette interprétation. Un recensement récent du contexte archéologique auquel le graffito appartient, fait voir que ce secteur du palais était antérieur aux Sévères et fut construit à l'époque d'Hadrien que prouvent des briques aux estampilles des consuls des années 123 et 126. Par la suite, la datation du graffito peut être reportée à l'époque des Antonins, aux environs des années 150-160 et l'objet peut être considéré comme le plus ancien témoignage conservé d'un culte syncrétiste visant des éléments égyptiens, juifs et chrétiens, attesté à Rome.

Ústav klasických studií
Filozofická fakulta
Masarykova univerzita
Arna Nováka 1
602 00 Brno

MARIE PARDYOVÁ

e-mail: pardyova@phil.muni.cz

Bogomilsko-katarský apokryf „Otázky Jana Evangelisty“

David Zbírál

Bogomilství a katarství

Bogomilství se zrodilo v bulharském království v 10. století. Nejranější podrobný pramen o tomto hnutí, Kosmova *Beseda proti Bogomilově herezi*,¹ nám umožňuje hnutí zasadit do kontextu sociálního neklidu v nedlouho pokřesťanštěném Bulharsku. Mohutná asketická vlna, která zasáhla tamější klášterní prostředí i široké vrstvy obyvatelstva, balancovala mezi ortodoxií a herezí. Určitá část hnutí přijala nauku a biblickou exegezi natolik netradiční a radikální, že jí to velmi rychle vyneslo obvinění z hereze a oficiální vyloučení z církevního společenství: kolem roku 970, když psal Kosma svou *Besedu*, zastávali radikální názor, že svět stvořil Satan, zpochybňovali doslovný výklad Ježíšových zázraků, odmítali Starý zákon, uctívání svatých a kříže i spásnost Kristova ukřížování, zavrhovali oficiální církev a všechny její svátosti, zaujímal nepřátelský postoj k plození dětí atd. Tyto vyloučené známe pod názvem bogomilové. Sami se považovali za křesťany² a Kristovu církev a domnívali se, že naopak oficiální církev se odchýlila od apoštolské linie. Bogomilové tam, kde jim nebylo sociální klima příznivé, předstírali konformitu, ale postupně si vytvořili vlastní podzemní církev praktikující ústřední obřad křtu Duchem svatým, který považovali za jedinou možnost jak dosáhnout spásy. Bogomilská církev nebyla centralizovaná; organizovala se do většího počtu samostatných společenství s biskupem v čele. V 11. století bylo bogomilství již značně rozšířené po Balkáně a Byzantské říši včetně Malé Asie.

1 Edice: Jurij K. Begunov, *Kozma Presviter v slavjanskich literaturach*, Sofija: Izdatelstvo na Bălgarska akademija na naukite 1973; franc. překlad: Henri-Charles Puech – André Vaillant, *Le traité contre les Bogomiles de Cosmas le Prêtre: Traduction et étude*, Paris: Imprimerie Nationale 1945; částečný český překlad: Zoa Hauptová – Věnceslava Bechyňová, *Zlatý věk bulharského písemnictví*, Praha: Východní 1982, 156-193.

2 Kosma, *Beseda*, přel. Z. Hauptová, in: Z. Hauptová – V. Bechyňová, *Zlatý věk bulharského písemnictví...*, 175.

Není jisté, kdy přesně se bogomilství dostalo na Západ. Podle některých badatelů k tomu došlo již v 11. století,³ jiní mluví až o 12. století;⁴ nejzazším termínem jsou čtyřicátá léta 12. století.⁵

Katarství je spojeno s bogomilstvím po stránce organizační, rituální i věroučné; představuje západní křídlo téhož hnutí. O tom v moderním bádání panuje takřka naprostá shoda.

Katarství definitivně zaniklo na počátku 15. století, ale už v první polovině 14. století bylo prakticky vykořeněné následkem soustředěného inkvizičního vyšetřování a kvůli ztrátě podpory šlechty a měst v tradičních baštách (jih dnešní Francie, Lombardie); síla hnutí vrcholila v poslední čtvrtině 12. a první polovině 13. století.⁶ Bogomilství se z dějin tiše vytratilo v druhé polovině 15. století.

Úvodní poznámky k Otázkám Jana Evangelisty

Otázky Jana Evangelisty se dochovaly ve dvou latinských recenzích, carcassonské a vídeňské. Oba texty jsou si velmi podobné co do obsahu a posloupnosti, v níž se látka předkládá. Obsahují dokonce společnou omisi: Kristus neodpovídá na Janovu otázku, nýbrž počíná vyprávění, které na dotaz nijak nenavazuje. Co do volby slov a slovosledu se ale recenze velmi liší a není myslitelné, že by se mohlo jednat o dva opisy téhož latinského originálu nebo že by některá z verzí vycházela z té druhé. Pravděpodobné není ani to, že se texty vzdálily užíváním v kazatelské praxi;⁷ to by zřejmě doznaly hlubších úprav, byla by v nich patrnější redakční snaha o sdělnost a srozumitelnost, omise by byla odstraněna, biblické citace by byly zpřesněny, jazyk by byl uhlazenější a nebyly by prováděny „zbytečné“ lexikální úpravy celého textu, nýbrž vhodná vyjádření by byla převzata oběma recenzemi a nejasná či chybná pozměněna (kdežto dvě recenze, které máme k dispozici, vykazují jen málo doslovných shod⁸

3 Jean Duvernoy, *Le catharisme II: L'histoire des cathares*, Toulouse: Privat 1979, 79; Anne Brenonová, *Kataři: Život a smrt jedné křesťanské církve*, Brno: CDK 2001, 19-21, 24-25; René Nelli, *Écritures cathares*, Monaco: Rocher 1995, 21.

4 Tak např. Malcolm Lambert, *The Cathars*, Oxford – Malden: Blackwell 1998, 19-20.

5 Viz dopis Ebervina ze Steinfeldu sv. Bernardovi (edice: Jacques-Paul Migne [ed.], *Patrologiae cursus completus: Patrologia Latina* CLXXXII, Parisii: J.-P. Migne 1879, col. 676-680; angl. překlad: Walter L. Wakefield – Austin P. Evans, *Heresies of the High Middle Ages: Selected Sources Translated and Annotated*, New York: Columbia University Press 1991, 127-132).

6 Základní literatura o katarství v češtině: Anne Brenonová, *Kataři: Život a smrt jedné křesťanské církve*, Brno: CDK 2001; Malcolm Lambert, *Středověká hereze*, Praha: Argo 2000, 88-100, 159-217.

7 Domněnka W. L. Wakefielda a A. P. Evanse (*Heresies...*, 449).

8 Většinou je lze vysvětlit prostě neexistencí jiného vhodného latinského biblického textu.

a není v nich patrná redakční snaha o vyjasnění textu). Zcela vyloučené je, že by texty byly dvěma nezávislými vyústěními ústní tradice. Jako nejpravděpodobnější se jeví hypotéza, že by mohlo jít o dva různé překlady téže slovanské nebo řecké recenze,⁹ možná dokonce pořízené podle téhož rukopisu.¹⁰ Ve vídeňské recenzi chybí závěr apokryfu, ale oproti carcassonské obsahuje některé doplňky a zejména glosy, které poskytují cenné svědectví o interpretaci textu. Některé pasáže jsou jasnější v recenzi vídeňské, jiné v carcassonské.

Vznik *Otázek Jana Evangelisty* nelze přesně datovat a sporné je i to, odkud vlastně spis pochází a jakým jazykem byl původně sepsán. Apokryf obsahuje látky naprosto nepochybně bogomilsko-katarské, nelze jej tedy datovat do dřívější doby než do 10. století. V Kosmově *Besedě* nacházíme mnoho témat, která zpracovávají i *Otázky* (nepřátelství k Mojžíšovi a Zákonu; víru, že Jan Křtitel byl služebníkem ďáblovým; přesvědčení, že svět a člověka stvořil Satan aj.). Nicméně vyprávění *Interrogatio Iohannis* o Satanově spiknutí a svržení z nebe, o tom, jak Satan stvořil svět, z bláta uhnětl ke svému obrazu těla a uvěznil do nich anděly, o svedení Evy ďáblem v podobě hada, o změně Satanova vzhledu atd. není v 10. století u bogomilů doloženo. Zajímavý náznak najdeme u Euthymia z Akmonie, mnicha konstantinopolského kláštera Peribleptos, který kolem poloviny 11. století psal o maloasijských bogomilech, s jejichž naukou se osobně seznámil. Ďábla prý heretici považují nejen za tvůrce světa, ale i ráje.¹¹ Přibyl další kamínek do mozaiky. Nicméně vyprávění zřejmě dosud neexistovalo v podobě, jakou nám předkládají *Otázky*. Zcela jistě však bylo známo některým řeckým bogomilům na samém počátku 12. století, neboť je na základě výpovědi bogomilského učitele Basileia právě v této době zachytil Euthymios Zigabénos v díle *Panoplia dogmatiké*,¹² jež vzniklo z pověření císaře Alexia Komnéna. Stejně jako v *Interrogatio Iohannis* si tu Satan usmyslí vyvýšit svůj trůn na oblaka a podobat se Bohu, obloudí část andělů, je spolu s nimi vyhnán, vytvoří oblohu a zemi, dostane svolení vládnout světu až do určeného času, stvoří těla prvních lidí, svede

9 Émile Turdeanu, „Apocryphes bogomiles et pseudo-bogomiles II“, *Revue de l'histoire des religions* 138/2, 1950, 205; Jordan Ivanov, *Bogomilski knigi i legendi*, Sofija: Pridvorna pečatnica 1925, 60.

10 R. Nelli, *Écritures cathares...*, 68, pozn. 1.

11 Euthymios z Akmonie, *Liber invectivus*, in: Jacques-Paul Migne (ed.), *Patrologiae cursus completus: Patrologia Graeca* CXXXI, Parisii: J.-P. Migne 1864, col. 57.

12 Edice: Gerhard Ficker, *Die Phundagiagiten*, Leipzig: Barth 1908, 89-111; jiná recenze: Jacques-Paul Migne (ed.), *Patrologiae cursus completus: Patrologia Graeca* CXXX [dále jen PG CXXX], Parisii: J.-P. Migne 1865, col. 1289-1332. Bulharský překlad podle Fickerovy edice: Dimităr Angelov – Borislav Primov – Georgi Bataklijev, *Bogomilstvo v Bălgarija, Vizantija i zapadna Evropa v izvori*, Sofija: Nauka i izkustvo 1967, 73-90.

v podobě hada Evu atd. Shodují se i některé dílčí detaily (např. se v obou líčeních objevuje představa, že Kristus sestoupil do Mariina těla uchem a jejím uchem se také narodil).

Mýtus v *Otázkách* a Zigabénovi nicméně není identický: Satan u Zigabéna např. postrádá schopnost lidské tělo oživit – ožije teprve když do něj vdechne ducha Bůh.¹³ Zigabénos rovněž nemluví o důrazu na eschatologii, který je patrný v závěru *Otázek*. Oproti *Otázkám* tu najdeme některé další podrobnosti (např. je zmíněno, že Satan měl s Evou dvě děti, Kaina a Kalómenu),¹⁴ jiné tu naopak chybějí. Nenalzáme tu žádnou doslovnou shodu. Nelze mluvit o totožnosti obou mýtů, ač se shodují v mnoha základních tématech i dílčích podrobnostech.¹⁵ Závěr je jednoznačný: Zigabénos neexcerpoval bogomilské představy z textu *Otázek Jana Evangelisty*. Ostatně sám jasně uvádí, že zapisuje slova bogomilského hereziarchy Basileia.¹⁶ Zigabénovo líčení signalizuje, že na počátku 12. století již existovaly základní kontury toho kosmogonického a antropogonického mýtu, který je zachycen v *Otázkách Jana Evangelisty*. Ale rozhodně nelze ze Zigabénova textu dokazovat, že by *Otázky* již kolovaly mezi bogomily a že by byly sepsány řecky.

Dragoljub Dragojlović má za to, že v Zigabénově díle nalezl zmínku o existenci nějakého dalšího evangelia, užívaného bogomily vedle evangelií kanonických.¹⁷ Milan Loos ale zpochybňuje, že by se ze Zigabéna dal vyvozovat závěr o existenci jakékoli bogomilské literatury.¹⁸ Dragojlovićova zmínka se zakládá na chybném překladu či nesprávné interpretaci: text, na který odkazuje,¹⁹ říká jen tolik, že Basileios připisoval Kristu dva výroky týkající se skrývání vlastního názoru a předstírání konformity, ale že Zigabénos osobně procházel Basileiův evangeliař a ani v něm tyto výroky nenašel, na což se Basileios snažil odpovědět tvrzením, že byly z Bible vypuštěny.

Existenci řeckého spisu obsahujícího mýty známé z *Otázek Jana Evangelisty* nelze vyloučit, ale přesvědčivé doklady bychom neměli hledat v Zigabénovi.

K alespoň přibližnému historickému zařazení apokryfu nám více pomohou západní prameny, včetně samotného latinského textu *Otázek Jana Evangelisty*.

13 Euthymios Zigabénos, *Panoplia dogmatica* (PG CXXX, col. 1297).

14 *Ibid.*, col. 1297.

15 Edina Bozóky, *Le livre secret des Cathares: Interrogatio Iohannis, apocryphe d'origine bogomile*, Paris: Beauchesne 1980, 193-194.

16 Euthymios Zigabénos, *Panoplia dogmatica* (PG CXXX, col. 1289-1292).

17 Dragoljub Dragojlović, *Bogomilstvo na Balkanu i u Maloj Asiji II: Bogomilstvo na pravoslavnom istoku*, Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti 1982, 181.

18 Milan Loos, *Dualist Heresy in the Middle Ages*, Praha: Academia 1974, 89.

19 Euthymios Zigabénos, *Panoplia dogmatica* (PG CXXX, col. 1317).

Carcassonská recenze *Otázek* obsahuje explicit, nepochybně doplněný rukou inkvizitora či písaře inkvizičního tribunálu někdy během 13. století: „*explicit secretum hereticorum de Concorresio portatum de Bulgaria Nazario suo episcopo plenum erroribus*“, tedy „zde končí tajná kniha kacířů z Concorezza,²⁰ plná bludů, kterou přinesl z Bulharska jejich biskup Nazarius“.²¹

Nejstarším pramenem hovořícím o Nazariovi je spis, který jeho objevitel a vydavatel Antoine Dondaine nazval *De heresi catharorum in Lombardia*. Vznikl rozhodně před rokem 1215.²² S Nazariem se zde setkáváme jako s nynějším starším synem²³ (*filius maior*) Garatta, biskupa Concorezzské církve.²⁴ Nic bližšího se tu o něm nedovíme.

Cenné informace o Nazariovi obsahuje spis bývalého kataru a posléze dominikánského inkvizitora Rainera Sacconiho *Summa de Catharis et Leonistis seu Pauperibus de Lugduno* (Summa o katarech a leonistech čili Lyonských chudých)²⁵ sepsaná v roce 1250.²⁶ Nazarius se tu objevuje jako dlouholetý biskup církve v Concorezzu, s nímž se Sacconi setkal a vyslechl jeho bludy, kterým se Nazarius prý naučil již před šedesáti lety – tj. kolem roku 1190 – od biskupa a staršího syna²⁷ Bulharské církve.²⁸ Právě z cesty, kterou uskutečnil kolem roku 1190, si Nazarius zřejmě přinesl *Interrogatio*.

20 Vesnice asi 19 km severovýchodně od Milána.

21 Explicit je přepsán téměř doslovně v *Traktátu o kacířích* Anselma z Alexandrie (Antoine Dondaine [ed.], „La hiérarchie cathare en Italie II: Le *Tractatus de hereticis* d'Anselme d'Alexandrie“, *Archivum Fratrum Praedicatorum* 20, 1950, 319), jen Nazariovo jméno je vynecháno. Text traktátu vznikl pravděpodobně v 60. nebo 70. letech 13. století. Někteří badatelé zpochybňují, že se Nazariova cesta do Bulharska uskutečnila, a explicit interpretují odlišně: „Toto je tajná kniha kacířů z Concorezza, přinesená z Bulharska jejich biskupu Nazariovi, plná bludů.“ Tak Jean Duvernoy, *Le catharisme I: La religion des cathares*, Toulouse: Privat 1976, 334. Oba výklady jsou možné. Tato práce se přidržuje tradiční interpretace.

22 Antoine Dondaine (ed.), „La hiérarchie cathare en Italie I: Le *De heresi catharorum*“, *Archivum Fratrum Praedicatorum* 19, 1949, 289-290, 299.

23 Biskupův zástupce a následník.

24 A. Dondaine (ed.), „La hiérarchie cathare en Italie I: Le *De heresi*...“, 312.

25 Kritické vydání: Franjo Šanjek (ed.), „Raynerius Sacconi O.P. Summa de Catharis“, *Archivum Fratrum Praedicatorum* 44, 1974, 31-60. Anglický překlad: W. L. Wakefield – A. P. Evans, *Heresies...*, 329-346.

26 Rainer, *Summa...*, in: F. Šanjek (ed.), „Raynerius Sacconi O.P. Summa de Catharis...“, 60.

27 Není jisté, zda jde o dva hodnostáře, biskupa a jeho „staršího syna“, nebo zda tato církev měla podobnou praxi jako italská katará v době Rainera Sacconiho, u kterých biskupské svěcení přijímal už *filius maior*, takže každá církev měla fakticky dva biskupy. Např. J. Duvernoy (*Le catharisme II: L'histoire des cathares*, Toulouse: Privat 1976, 24) předpokládá, že jde o dvě osoby.

28 F. Šanjek (ed.), „Raynerius Sacconi O.P. Summa de Catharis...“, 58.

Rainer mluví o Nazariovi jako o „*quondam eorum episcopus et antiquissimus*“; v době sepsání *Summy* byl tedy Nazarius již po smrti. Roku 1254 dal Rainer na příkaz Inocence IV. Nazariovy ostatky exhumovat a spálit.²⁹

Údaje o Nazariově životě nám napomohly zasadit text alespoň přibližně do času a prostoru. Vratme se nyní k otázce, odkud spis pochází a v jakém jazyce byl sepsán jeho originál.

Většina slovanských badatelů s Jordanem Ivanovem v čele předpokládala slovanský originál.³⁰ Ivanov měl za to, že Nazarius (kterého pokládali za bulharského bogomilského biskupa) text *Otázek Jana Evangelisty* nejen přinesl na Západ, ale pravděpodobně i přeložil.³¹

Argumentace zastánců slovanského originálu se opírá o dva hlavní argumenty. Prvním je právě explicit carcassonské recenze. Druhý pak představují staroslověnské apokryfní texty, v nichž jsou vyhledávány motivy paralelní k *Interrogatio Iohannis* a vykládány jako pramen toho či onoho tématu *Otázek*:³² pokud se nacházejí jen ve staroslověnské verzi příslušného apokryfu, kdežto v řecké nikoli, jsou považovány za převzaté ze staroslověnských apokryfů slovanskými bogomily. První ze zmíněných argumentů je poměrně přesvědčivý. To ovšem nelze říci o argumentech vzešlých z dohledávání jednotlivých motivů z *Otázek* ve staroslověnské apokryfní literatuře. Není možné z konkrétních jednotlivostí v apokryfní literatuře dokazovat, že redaktoři *Otázek Jana Evangelisty* znali právě slovanskou verzi toho či onoho apokryfu s poukazem na to, že v řecké je dané místo podáno jinak;³³ ústně se přece mohla šířit mezi Slovany i ta verze motivu, která je zachycena v řeckém textu příslušného apokryfu, a mezi Řeky zase ta, kterou známe z textu staroslověnského. Kromě toho, jak správně upozorňuje Émile Turdeanu,³⁴ mnohé apokryfy, jež se dochovaly ve staroslověňštině, měly řecké předlohy, které jsou dnes ztraceny.

Bogomilskou víru, že Satan vládne krupobití a dešti, dosvědčuje *Synodik cara Borila*;³⁵ *Synodik* pochází z roku 1211, jeho vznik tedy není příliš vzdálen době, kdy se Nazarius se spisem seznámil. Jde ale skutečně

29 A. Dondaine (ed.), „La hiérarchie cathare en Italie II: Le *Tractatus*...“, 258, pozn. 50; 291.

30 J. Ivanov, *Bogomilski knigi i legendi...*, 66; D. Angelov – B. Primov – G. Batakiev, *Bogomilstvoto v Bălgarija...*, 98.

31 J. Ivanov, *Bogomilski knigi i legendi...*, 66.

32 É. Turdeanu, „Apocryphes bogomiles... II“, 208-209.

33 Příklad: V řecké verzi jistě apokryfní apokalypsy by pád kamene na dno pekelné propasti trval dvacet let, ve slovanské tři léta, v *Otázkách* rovněž tři, tudíž byl redaktor *Otázek* Slovan (J. Ivanov, *Bogomilski knigi i legendi...*, 71, pozn. 6).

34 É. Turdeanu, „Apocryphes bogomiles... II“, 209.

35 *Synodik cara Borila*, přel. Z. Hauptová, in: Z. Hauptová – V. Bechyňová, *Zlatý věk bulharského písemnictví...*, 255.

o pouhý náznak, rozhodně ne o doklad, že slovanský text *Otázek* existoval, natožpak že z něj vychází latinský překlad.

Stoupenci řeckého originálu staví argumentaci zejména na podobnostech *Otázek Jana Evangelisty* s líčením Euthymia Zigabéna. Patří k nim například Richard Reitzenstein, který pořídil vydání obou recenzí.³⁶ Též É. Turdeanu, který se původně přikláněl spíše ke slovanskému originálu,³⁷ tento názor později opustil ve prospěch originálu řeckého.³⁸ Vydavatelka a překladatelka *Otázek Jana Evangelisty* Edina Bozókyová se rovněž vyslovuje spíše pro řecký původ spisu, ale poukazuje na to, že případná existence řeckého textu *Otázek* ještě neznamená, že předloha latinského překladu nemohla být slovanská.³⁹

Pokud hodnověrnost explicitu zcela nezpochybníme,⁴⁰ lze zřejmě na jeho základě konstatovat, že si Nazarius přinesl text *Otázek Jana Evangelisty* z Východu. Ale otázka, v jakém jazyce se tam s ním seznámil, je nerozlučně spjata s další, dosud málo zvažovanou otázkou, jak vlastně se svými bogomilskými hostiteli komunikoval. Znalost řečtiny na straně Nazaria není vyloučena, ale na konci 12. století rozhodně nebyla na Západě běžná. Ještě nepravděpodobnější je, že by před svou cestou uměl slovanský jazyk. Je však možné, že se v explicitu směřuje příslušnost k *ordo Bulgariae*, tj. linii svěcení odvozující se od bulharské bogomilské církve, s geografickým určením, a že Nazaria mohli hostit například „bulharští“ bogomilové v Dalmácii, kde znalost učené i lidové latiny byla obvyklá (církev Concorezza odvozovala své svěcení právě od *ordo Bulgariae*). Ani v případě, že je zde Bulharsko čistě geografickým názvem, nejsme řešení o moc blíže, nelze totiž přesně určit, kterou oblast má autor explicitu na mysli; Franjo Šanjek upozorňuje,⁴¹ že například v jazyce byzantské státní správy 12. století Bulharsko značilo makedonskou oblast s centrem ve Skopje. Bulharsko se ostatně vžívalo i na Západě jako země původu bogomilsko-katarské hereze,⁴² takže údaj o Bulharsku nemusí mít historickou váhu.

I pokud vyložíme „Bulharsko“ jako geografické určení, mohla být komunikačním jazykem latina; nevelká část bulharského obyvatelstva v da-

36 Richard Reitzenstein, *Die Vorgeschichte der christlichen Taufe*, Leipzig – Berlin: Teubner 1929, 294.

37 É. Turdeanu, „Apocryphes bogomiles... II“, 212.

38 E. Bozóky, *Le livre secret...*, 184.

39 *Ibid.*, 184-185.

40 Srov. D. Dragojlović, *Bogomilstvo na Balkanu...* II, 190.

41 Franjo Šanjek, „Le rassemblement hérétique de Saint-Félix-de-Caraman (1167) et les églises cathares au XIIe siècle“, *Revue d'histoire ecclésiastique* 67, 1972, 794.

42 Srov. např. A. Dondaine (ed.), „La hiérarchie cathare en Italie II: Le *Tractatus*...“, 308.

né době základní znalostí latiny disponovala.⁴³ Spíše by ovšem šlo o duchovní, úředníky a výše postavené osoby (o tom, kdo byli Nazariovi hostitelé, nemáme žádné zprávy). Též zůstává ve hře možnost, že Nazariovi bulharští hostitelé využili služeb tlumočnicka, třeba latiny znalého slovanšského bogomila z dalmatské oblasti.

Lze uzavřít, že existují tyto hlavní možnosti:

(1) Nazarius sepsal *Otázky* v latině na základě ústního podání; s tím ovšem není v souladu fakt, že obě recenze sice sledují, až na několik vsuvek a odlišností, zcela identickou dějovou linii, ale jejich lexikum, slovosled a místy i interpretace se velmi liší.

(2) Text nese-psal ani nepřeložil Nazarius ani nebyl přeložen přímo pro něj, nýbrž se s ním italský katar seznámil v latině a pouze jej přinesl do Itálie; tento latinský text mohl pocházet od dalmatských bogomilů nebo od bogomilské církve Latinů v Konstantinopoli.⁴⁴

(3) Nazarius přeložil již existující text do latiny podle řecké či slovanšské předlohy a překlad si odnesl do Itálie. Vídeňská recenze by představovala jiný překlad téhož textu, možná dokonce téhož rukopisu; její původ není znám.⁴⁵

(4) Text nepřeložil sám Nazarius, nýbrž tlumočnick či některý z Nazariových hostitelů, který uměl latinsky (možná s jeho pomocí). Kromě tohoto textu vznikl neznámo kde ještě jiný překlad, který reprezentuje vídeňská recenze. To je zřejmě nejpravděpodobnější možnost.

Rukopisy a edice

Rukopisy a editio princeps. Spis se dochoval ve dvou latinských recenzích, carcassonské a vídeňské. Carcassonskou známe ze dvou rukopisů

43 K většímu zájmu o jazyk západního křesťanstva vedly především zájmy politické: bulharští vládcové hledali v Římě zastání proti mocenským ambicím Konstantinopole.

44 Bohužel není známo, kdy latinská bogomilská církev v Konstantinopoli vznikla. O její existenci nás informuje Rainer Sacconi (F. Šanjek [ed.], „Raynerius Sacconi O.P. Summa de Catharis...“, 50) i Anselm (A. Dondaine [ed.], „La hiérarchie cathare en Italie II: *Le Tractatus...*“, 308). Je velmi pravděpodobné, že zrod této církve nesouvisí s křížovou výpravou na počátku 13. století, nýbrž že vznikla již dříve. F. Šanjek („Le rassemblement hérétique...“, 795) a Christine Thouzellier (*Rituel cathare: Introduction, texte critique, traduction et notes*, Paris: Cerf 1977, 84-85) datují příchod Franků zmiňovaný *Traktátem* do roku 1147. Kromě latinské církve existovala ve 13. století v Konstantinopoli i řecká bogomilská církev s vlastním biskupem.

45 J. Ivanov předpokládal, že tato druhá recenze byla přeložena z bosenského textu (*Bogomilski knigi i legendi...*, 67), avšak argumentoval pouze marginální glosou připojenou k vídeňskému rukopisu, jež vysvětluje obskurní slovo *ossop*: podle glosátora jde o konkrétní místo, jako třeba „*Bossina et Lombardia et Tuscia*“. To je zajiště argument umožňující konstatovat, že glosátor měl o Bosně jisté povědomí, ale zda odtud vídeňská recenze pochází, nelze na základě této glosy určit.

(Dôle, Bibliothèque Municipale, ms. 109, ff. 44-46 z roku 1455; Paříž, Bibliothèque Nationale, collection Doat, t. 36, ff. 26v-35 ze 17. století) a jednoho tištěného vydání, jehož předloha se ztratila (Jean Benoist, *Histoire des Albigeois et des Vaudois ou Barbets I*, Paris: J. Le Febvre 1691, 283-296). Vídeňská recenze se zachovala v jediném rukopise, který je součástí fondu Rakouské národní knihovny (ms. lat. 1137, ff. 158v-160).⁴⁶

Kritické edice. Edina Bozóky, *Le livre secret des Cathares: Interrogatio Iohannis, apocryphe d'origine bogomile*, Paris: Beauchesne 1980 (reprint 1990), 42-92 (obě recenze); Richard Reitzenstein, *Die Vorgeschichte der christlichen Taufe*, Leipzig – Berlin: Teubner 1929 (přetisk Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft 1967), 297-311 (obě recenze).⁴⁷

Překladatelská poznámka

Jako předloha překladu posloužilo kritické vydání vídeňské recenze pořízené Edinou Bozókyovou.⁴⁸ Výrazy v hranaté závorce byly doplněny pro lepší srozumitelnost či stylistickou správnost překladu.

Citace Bible většinou pocházejí z českého ekumenického překladu. Leckdy však bylo třeba zdůraznit odlišnost biblického textu reprodukovatelného v *Otázkách* od Vulgáty nebo se přidržet významu, se kterým text pracuje; v takových případech se překlad od ekumenického překladu odchyluje.

Bylo nutné téměř zcela rezignovat na uvádění analogií jednotlivých motivů v jiných pramenech týkajících se katarů a bogomilů. Už tak dosti rozsáhlý poznámkový aparát by tím neúměrně narůstal.

46 Popis jednotlivých rukopisů a jejich starší vydání viz E. Bozóky, *Le livre secret...*, 17-21.

47 Soupis překladů: <http://mujweb.cz/www/david.zbiral/interrogatio.htm>.

48 *Le livre secret...*, 42-82 (glosy 88-92). Překlad carcassonské recenze se připravuje k vydání v knize *Novozákonní apokryfy III: Proroctví a apokalypsy* (Praha: Vyšehrad 2004).

Překlad vídeňské recenze

Ve jménu Otce i Syna i Ducha svatého. Amen.

Otázky apoštola a evangelisty Jana na tajné večeri v království nebeském o uspořádání tohoto světa, o vládci⁴⁹ a o Adamovi.

Já Jan, který mám s vámi účast na souzení,⁵⁰ abych měl též účast na království Božím, spočívaje při večeri na hrudi Ježíše Krista, našeho Pána,⁵¹ jsem pravil: Pane, kdo tě zradí?⁵² Pán mi řekl: Kdo omočí ruku v míse a vstoupí do něj Satan, ten mě zradí.⁵³

A pravil jsem: Pane, než Satan padl, v jaké slávě stál u Otce?

I řekl: Mezi nebeskými mocnostmi, při trůnu Neviditelného Otce; všechno řídil. Já jsem seděl vedle svého Otce.⁵⁴ On poroučel nebeským mocnostem a těm, kdo následovali Otce. Sestupoval z nebes až do pekel a vystupoval až k trůnu Boha, Neviditelného Otce, a dohlížel na ony mocnosti, které byly nade všemi nebesy.⁵⁵

Pojal myšlenku postavit svůj trůn na oblaka a podobat se Nejvyššímu.⁵⁶ A když sestoupil do vzduchu, našel anděla, jenž dlel nad vzduchem,^{G1} a řekl mu: Otevři mi brány vzduchu. I otevřel mu.

49 Tj. o vládci tohoto světa.

50 Zj 1,9.

51 V antice při jídle leželi na prostorném lehátku našikmo tři hodovníci, přičemž hlava jednoho byla vždy na úrovni hrudi či klína druhého (srov. poznámku Martina C. Putny k Órigenovu alegorickému výkladu J 13,25 in: Órigenés, *O písní písní*, Praha: Herrmann & synové 2000, 142). Obrat „na hrudi“ přebírá Vulgáta. Český ekumenický překlad má „po jeho boku“.

52 J 13,23.25; 21,20; Mt 26,22-23; Mk 14,19-20.

53 Mt 26,23; Mk 14,20; J 13,26-27; srov. též L 22,3 a J 6,70.

54 „Et sedebat ego [sic] apud patrem meum.“ E. Bozókyová (*Le livre secret...*, 44) opravuje na *sedebam*, R. Reitzenstein naopak vypustil *ego* a vztahuje tuto pasáž k Satanovi, což od něj přebírají W. L. Wakefield a A. P. Evans (*Heresies...*, 458) a připomínají (s. 773, pozn. 5), že Kristus ani v apokryfu *Vidění Izajášovo* 5,14 (v českém vydání spojeném s *Mučednictvím Izajášovým* 10,14; viz Zdeněk Soušek [ed.], *Knihy tajemství a moudrosti II: Mimobiblické židovské spisy – pseudepigrafy*, Praha: Vyšehrad 1998, 174) nesedí po pravici Otcově před dokončením svého poslání na zemi. To je jen jedna z možných interpretací; text *Vidění* vůbec nemusí znamenat, že před svým posláním Kristus po Otcově pravici nesedí. Nicméně je pravda, že motiv Kristova usednutí po Otcově pravici teprve po splnění poslání nacházíme i v Zigabénově vylíčení bogomilských názorů v díle *Panoptia dogmatica* (PG CXXX, col. 1304). Franjo Šanjek (*Bosansko-humski krstjani u povijesnim vrelima* (13.-15. st.), Zagreb: Barbat 2003, 237) překládá: „I já jsem seděl vedle svého Otce.“ V carcassonské recenzi je sloveso jasně vztaheno ke Kristu: „ego autem sedebam...“.

55 Dále se uvádí, že nebes je sedm.

56 Tato pasáž čerpá z Iz 14,13-14 (jde o slova, která si v srdci říká babylónský král): „Vystoupím na posvátná návrší oblaků, / s Nejvyšším se budu měřit.“ Ztotožňování Satana s babylónským králem bylo u katarů a zřejmě i bogomilů dosti rozšířené (srov. *Liber de duobus principiis*, in: Christine Thouzellier [ed.], *Livre des deux principes*:

Sestupuje našel anděla, jenž zadržoval vody, a řekl mu: Otevři mi brány vod. I otevřel mu.

Při sestupu nalezl celou zemi pokrytou vodami a když vstoupil pod ni, našel dvě ryby ležící na vodách;^{G2} byly jako spojené a podpíraly celou zemi s příkazu Neviditelného Otce.

Když sestoupil níže, nalezl veliká mračna zadržující vodní spousty moře.

Dostal se [ještě] níže a našel své⁵⁷ peklo, to jest ohnivou gehennu^{58. G3} Poté však nebyl s to sestoupit níže pro plamen ohně, který žhnul.

Introduction, texte critique, traduction, notes et index, Paris: Cerf 1973, 284-287), ale tento výklad se zdaleka neomezoval na ně; šlo naopak o nejrozšířenější středověký výklad uvedené pasáže, který se mohl opírat i o autoritu sv. Rehoře (*Čtyřicet homilií na evangelia*, přel. Timotheus Vodička, Olomouc: Krystal 1946, 359), Augustina (*De civitate Dei* XI,15; česky: Aurelius Augustinus, *O Boží obci* I, přel. J. Nováková, Praha: Vyšehrad 1950, 564) či Jeronýma (Ch. Thouzellier, *Livre des deux principes...*, 284-285). Ve Vulgátě je použito v oslovení babylónského krále slovo *Lucifer* (Iz 14,12: „jak jsi spadl z nebe, třpytivá hvězdo, jitřenky synu...“), které se stalo běžným označením ďábla. Též Órigenés Izajášovu „třpytivou hvězdu“ ztotožňoval s vládcem tohoto světa (Émile Turdeanu, „Apocryphes bogomiles et pseudo-bogomiles I“, *Revue de l'histoire des religions* 138/1, 1950, 45, srov. „Apocryphes bogomiles... II“, 184). Ze středověkých pramenů viz např. Michael Psellos, *Peri energieas daimonón* (Jacques-Paul Migne [ed.], *Patrologiae cursus completus: Patrologia Graeca* CXXII [dále jen PG CXXII], Parisiis: J.-P. Migne 1889, col. 837). É. Turdeanu („Apocryphes bogomiles... I“, 47) historikům bogomilství vytýká, že na starobylý, jednoznačně nebogomilský původ příběhu o pýše a pádu největšího z andělů často zapomínají. – Téma pýchy jednoho z archandělů, který chce postavit svůj trůn nad oblaka a rovnat se Bohu, se těšilo značné popularitě v apokryfech, viz 2. knihu *Henochovu* (Z. Soušek [ed.], *Knihy tajemství a moudrosti... I*, 196); srov. též É. Turdeanu, „Apocryphes bogomiles... II“, 180 (*Báruchova apokalypsa*), 188 (jistá latinská verze *Života Adama a Evy*), 197 (*Rozhovor Ježíše s ďáblem*) aj. Jde o *locus communis* vysvětlující Satanův pád (*ibid.*, 198). Podrobněji <http://mujweb.cz/www/david.zbiral/interrogatio.htm>

G1 K tomuto místu je připojena fragmentární glosa (překlad dle E. Bozóky, *Le livre secret...*, 88): „tenhle anděl ... vždy ve službě vládce a ... byl Henoch, Mojžíš, Izajáš a Jan. A ti ... ohně, vzduchu, země a vod byly stvořeny Bohem. ... že všichni ... a nad vládci [principy?] ... ohně“. Glosa obsahuje myšlenku stvoření čtyř živlů Bohem; též v samotných *Otázkách* ďábel jen uspořádá preexistující materii.

G2 K tomuto místu je připojena glosa: „Jde skutečně o ryby, a ne o něco jiného. Ale znamenají evangelium a epístoly, které podpírají církev jako ony podpírají zemi; a církev spočívá na sedmi pilířích, to jest sedmi svícnech.“ Srov. Zj 1,20: „Sedm hvězd jsou andělé sedmi církví, a sedm svícňů je sedm církví.“

57 Přivlastňovací zájmeno je v obou recenzích.

58 Gehenna je běžné novozákonní označení pekla; původně šlo o vlastní jméno údolí spojeného s Molekovým (Molochovým) kultem.

G3 K tomuto místu je připojena glosa: „Dolina Jóšafat. *Oseph, asco*, peklo, Tartar a místo zrodu ohně je název pro totéž v různých jazycích. Není to duch ani nic živého, nýbrž místo, jako Bosna, Lombardie a Toskánsko.“ O Dolině Jóšafatu se v *Jl 4* mluví jako o místě soudu. J. Ivanov (*Bogomilski knigi i legendi...*, 67) z této poznámky vyvozoval, že zemi původu vídeňské recenze je Bosna; to je příliš odvážný závěr. Dolina Jóšafat se podrobněji rozebírá v internetových dodatcích.

Tedy se Satan vrátil zpět, naplnila ho špatnost, vystoupil k andělovi, který vládl vzduchu,⁵⁹ a k tomu, který vládl vodám, a řekl jim: Mně patří všechno. Jestliže mě budete poslouchat, postavím svůj trůn na oblaka a budu se podobat Nejvyššímu.⁶⁰ Vyzvednu vody nad tuto oblohu a zbylé vody shromáždím v mořích a potom nebude voda nad povrchem celé země.⁶¹ Budu s vámi vládnout na věky věků.

To řekl andělům, vystupoval na nebesa až po třetí a kazil anděly Neviditelného Otce, řka jednomu po druhém:

Kolik jsi dlužen svému pánu?⁶² První odpověděl: Sto věder oleje. Řekl mu: Tu je tvůj úpis; sedni a napiš padesát. Pak řekl druhému: A kolik jsi dlužen svému pánu ty? Odpověděl: Sto měr obilí. Řekl mu: Tu je tvůj úpis; sedni a rychle napiš osmdesát.⁶³ Takto mluvil vystupuje do ostatních nebes až po páté a sváděl anděly Neviditelného Otce.

Od trůnu zazněl Otcův hlas:⁶⁴ Co to činíš, zavržený kazící Otcovy anděly? Tvůrce hříchu, k čemu ses rozhodl, učíš rychle.⁶⁵

Tu Otec nařídil svým andělům: Odeberte roucha, trůny a koruny všem andělům, kteří mu naslouchali. I vzali andělé šaty, trůny a koruny všem andělům, kteří mu naslouchali.⁶⁶

Znovu jsem se já, Jan, zeptal Pána: Když Satan padl, kde sídlil? V odpověď mi řekl: Z příkazu mého Otce se pro svou pýchu změnil, světlo slávy mu bylo odňato, jeho tvář byla jako železo rozpálené v ohni⁶⁴ a celý vzhled jeho obličej se podobal lidskému^{67,65} a měl sedm ocasů,⁶⁶ kterými smetl třetinu Božích andělů.⁶⁸

59 O vládci vzduchu se mluví v *Ef 2,2* (text Vulgáty: „*principem potestatis aeris huius spiritus qui nunc operatur in filios diffidentiae*“; Kralická bible hovoří o „knížeti mocném v povětří“; v českém ekumenickém překladu není spojitost se vzduchem zdůrazněna). Představa anděla vzduchu nicméně nemusí záviset na uvedeném verši Bible, jde o motiv známý z apokryfů (viz *Vidění Izajášovo 10,30*, in: Z. Soušek [ed.], *Knihy tajemství a moudrosti...* II, 175).

60 Srov. *Iz 14,13-14*.

61 Srov. *Gn 1,6-7,9*.

62 Biblický text (*mému pánu*) je v apokryfu přizpůsoben katarsko-bogomilské interpretaci podobenství.

63 *L 16,5-7*.

64 *Zj 19,5*.

65 Srov. *J 13,27*.

66 Srov. *Jb 19,9*: „Mou slávu ze mne svlékl a sňal korunu z mé hlavy.“ Viz též *Pl 5,16*; *Jr 13,18*. Oděvy, koruny a trůny připravené v nebi pro spravedlivé patří k vděčným tématům apokryfní slovesnosti; srov. např. *Mučednictví Izajášovo 4,17* (Z. Soušek [ed.], *Knihy tajemství a moudrosti...* II, 162); *Vidění Izajášovo 7,22*; 8,14 (*ibid.*, 168, 169).

64 Zde je připojena neúplná glosa: „... při nějakém zlém činu svým Pánem a jeho obličej nabyl jiné barvy“.

67 Jak zmínku o kovu a ohni, tak zdůraznění lidské podoby nacházíme v líčení Hospodinova vzhledu v *Ez 1,26-27* (srov. též 8,2); tato pasáž *Otázek Jana Evangelisty* může snad čerpat právě z uvedeného místa (každopádně nejeden rys Ezechielova

A byl odehnán od Božího trůnu a z nebeského hospodářství.⁶⁹

A když Satan sestoupil z nebe na oblohu, nemohl tam nikde spočinout, ani ti, kdo byli s ním. Tu začal úpěnlivě prosit Otce: Zhřešil jsem, měj se mnou strpení, a všechno ti vrátím.⁷⁰ Otec se nad ním slitoval a dovolil mu spočinout, aby si dělal, co chce, až do sedmého dne.

Tedy ušedl na nebeskou klenbu a vydal příkaz andělovi, který vládl vzduchu, a onomu, který vládl vodám, a vyzvedli dva díly vod vzhůru do vzduchu a ze třetího vytvořili moře. Došlo k rozdělení vod podle příkazu Neviditelného Otce. A poručil andělovi, který vládl vodám: Stůj na dvou rybách. Hlavou zvedl zemi a ukázala se souš.⁷¹

A když vzal korunu od anděla vládnoucího vzduchu, z jedné půlky zhotovil svůj trůn a z druhé sluneční světlo;⁷² vzal korunu od anděla vládnoucího vodám a z jedné poloviny udělal měsíční světlo, z druhé světlo denní. Z drahokamů vytvořil oheň a z ohně celé vojsko hvězd a z nich své služebníky anděly,⁷³ vanutí větru,⁷⁴ podle vzoru nejvyššího Uspořadatele;

Hospodina je bližší středověkým představám o ďáblu než představám o Bohu, a to i mimo bogomilsko-katarské prostředí: Bůh se v *Ezechielovi* i na jiných místech Starého zákona podobá ohni, dští síru atd.). Vedle bible jsou tu ovšem také apokryfy, zejm. 2. kniha *Henochova*, kde je v jednom jejím rukopise Hospodinova tvář líčena „jako rozžhavené železo vytažené z výhně, vypouštějící jiskry a žhnoucí“ (Z. Soušek [ed.], *Knihy tajemství a moudrosti...* I, s. 194, pozn. 2). Zdá se, že z 2. *Henochovy* nebo alespoň z ústně šířených tradic spojených s Henochovým jménem *Otázky Jana Evangelisty* čerpají, ale zároveň s nimi polemizují, viz <http://mujweb.cz/www/david.zbiral/interrogatio.htm>.

G5 Připojená glosa: „Jeho obličej se připodobnil lidskému, ztratilo se z něj světlo, které měl, a byl temný pro zlo, které vymyslel.“

G6 K tomuto místu se pojí glosa: „Sedm ocasů je sedm hříchů či nepravostí, kterými až dosud svádí lidi, totiž lež, cizoložství, hrabivost, krádež, rouhání, závist a různice.“

68 Bogomilsko-katarský výklad *Zj 12,4* („ocasem smetl třetinu hvězd z nebe a svrhl je na zem“); viz též *Da 8,10*.

69 „... a villicatione celorum.“ *Villicatio* (*villicatio*) je slovo užívané Vulgátou v podobenství o nepoctivém správci.

70 *Mt 18,26*. Ztotožňování nemilosrdného služebníka a nepoctivého správce s ďáblem bylo u katarů a bogomilů mimořádně rozšířené; bliže <http://mujweb.cz/www/david.zbiral/interrogatio.htm>. Obdobný výklad podobenství (včetně Satanova slibu vrátit Bohu vše, co mu dluží, tj. nahradit anděly, které mu odloudil, stejným počtem lidských duší) reprodukuje i Moneta z Cremony, *Adversus Catharos* (Thomas Augustinus Ricchinius [ed.], *Venerabilis patris Monetae Cremonensis ... Adversus Catharos et Valdenses libri quinque...*, Romae: Nicolaus et Marcus Palarini 1743 [reprint Ridgewood: Gregg Press 1964], 110).

71 Srov. *Gn 1,9*.

72 Vzápětí se hovoří o stvoření denního světla z koruny druhého anděla. Vzhledem k tomu by zde *lumen* mohlo znamenat svítlnu: z jedné koruny by tak Satan vytvořil sluneční „svítlnu“, z druhé samotné světlo. Spíš ale půjde o nedůslednost.

73 Srov. 2. knihu *Henochovu* (Z. Soušek [ed.], *Knihy tajemství a moudrosti...* I, 196).

74 Srov. *Žd 1,7*; *Ž 104,4*.

stvořil též hřmění, deště, krupobití a sních⁷⁵ a poslal své služebníky anděly, aby jim vládli.⁷⁶

Poručil zemi vydat všechno živé, zvířata, stromy a byliny, a moři přikázal vydat ryby a nebeské plectvo⁷⁷.⁷⁷

Rozhodl se stvořit člověka, aby mu sloužil, vzal prach země a vytvořil člověka⁷⁸ jako sobě podobného.⁷⁹ Poručil andělovi z druhého nebe vejít do těla z bláta,⁸⁰ vzal z něj [žebro], vytvořil jiné tělo s ženskou podobou a přikázal andělovi z prvního nebe do něj vejít. Andělé hořce plakali, když viděli, že mají na sobě smrtelnou podobu s rozlišeným vzezřením.

Poroučel jim, aby v tělech z bláta konali dílo těla, ale oni neuměli hřešit. Původce hříchu však ve své vychytralosti učinil toto: vysadil ráj,⁸¹ li-di dal dovnitř⁸¹ a poručil jim, aby z něj nejedli.

75 Podobně *Synodík cara Borila* zaznamenává bogomilskou víru, že Satan vládne krupobití a dešti (Z. Hauptová – V. Bechyňová, *Zlatý věk bulharského písemnictví...*, 255). Michael Psellos (*Peri energeias daimonón*, in: PG CXXII, col. 825) bogomilům přičkl (možná neprávem, ale dobrý výklad viz H.-C. Puech – A. Vaillant, *Le traité...*, 192) víru, že zemětřesení a krupobití sesílá Kristus, žálící na to, jak dobře jeho bratr Satan drží otěže světového dění (srov. H.-C. Puech – A. Vaillant, *Le traité...*, s. 183, pozn. 3; tamtéž i odkaz na prameny zachycující priscilliánskou víru, že katastrofy a nepřízeň počasí stvořil ďábel). Viz též Anselm, *Tractatus de hereticis* (A. Dondaine [ed.], „La hiérarchie cathare en Italie II: Le Tractatus...“, 313).

76 Srov. 2. knihu *Henochovu* (Z. Soušek [ed.], *Knihy tajemství a moudrosti...* I, 187).

77 R. Nelli (*Écritures cathares...*, s. 63, pozn. 5) navrhuje opravu na „vzduchu poručil, aby vydal nebeské plectvo“; to nemá oporu v žádném z verzí, a navzdory Nelliho přesvědčení to tak pravděpodobně nechápal ani glosátor vídeňské recenze, jehož poznámku Nelli zřejmě následkem přehlédnutí přeložil chybně, což ho k této snaze o doplnění dovedlo; viz překlad glosy v následující poznámce.

G7 Glosa připojená k této pasáži: „Létavci a ryby nemají ducha, ani zvířata nemají lidského ducha, nýbrž létavci a ryby přijímají to, co mají, z vod a vzduchu a zvířata ze země a vzduchu.“ Jeden z dokladů, že mnozí katarí a bogomilové nevěřili ve stěhování duší i do zvířecích těl. Téma převtělování u katarů a bogomilů bude třeba zpracovat ve zvláštní studii. Rozhodně nelze říci, že by se s naukou o převtělování ztotožňovali všichni, šlo spíše o menšinový názor.

78 Srov. *Gn* 2,7.

79 Srov. *Gn* 1,26-27.

80 „... corpus luti.“ Narodzil od „de limo terrae“ z *Gn* 2,7 jde o zřetelně pejorativní vyjádření. Tento výraz nese konotaci znečištění, ničemnosti a katarský překladatel jej jednoznačně zvolil záměrně. Ve Vulgátě se toto slovo používá o člověku jen tam, kde je třeba zdůraznit lidskou nicotnost oproti Stvořiteli (*Iz* 29,16; 41,25; 45,9; 64,8 aj.), pro vyjádření nečistoty (*Sír* 22,1; *Iz* 57,20 aj.) apod.

G8 Glosa připojená k tomuto místu: „Vysázal ráj, to jest sad o dvaceti stromech: ořechy, jablka, granátová jablka, fíky a jiné plody a vinnou révu a všechno obklopil rajským ohněm. Dovnitř umístil Adama a Evu. [Ráj] dodnes trvá, aby mátl lidi, kteří věří, že jde o dobré místo, ačkoli je špatné. Zakázané víno neznamenal smrt, nýbrž ďábel potají vložil svou chuť do vína, aby je dokázal oklamat; i kdyby [člověk] nejedl, nebyl by osvozen od smrti, ale ďábel to vše udělal, aby je oklamal.“ Příčinou smrti tedy podle anonymního glosátora sice není jeden z zakázaných stromů, tj. přestoupení Božího (v bogomilsko-katarském výkladu Satanova) příkazu, ale plod měl za následek, že dá-

Ďábel vstoupil do ráje, vysadil uprostřed ráje rákosí, ze své sliny vytvořil hada a nakázal mu v rákosí sídlit; tak ďábel skrýval chytrost svého podvodu, aby neprohlédli jeho klam. Přišel k nim a řekl: Jezte ze všech plodů, které jsou v ráji, ale z plodů špatnosti nejezte!⁸² Poté zlovolný ďábel vstoupil do zlého hada, obloudil anděla, který měl podobu ženy,⁸³ a vylil⁸⁴ na jeho hlavu lačnost po hříchu; a Evin chtíč byl jako žhnoucí výheň. Ďábel ihned v podobě hada⁸⁵ vylezl z rákosí a ukojil s Evou svůj chtíč prostřednictvím hadího ocasu.⁸⁵ Proto se [lidé] nezvou syny Božími, nýbrž syny ďábla⁸⁶ a syny hada, plnice ďábelskou vůli [svého] otce až do konce věků.

Poté ďábel vylil svůj chtíč na hlavu anděla, který byl v Adamovi, a obou⁸⁷ se zmocnil nestoudný chtíč a spolu plodí syny ďábla a hada až do skonání věků.

Potom jsem se já, Jan, otázal Pána: Proč lidé říkají: Adama a Evu stvořil Bůh, byli umístěni do ráje, aby zachovávali jeho příkázání, a propadli smrti kvůli přestoupení Otcova příkazu? Pán mi řekl: Slyš, znejmilejší Jene, to poštelci říkají ve své hříšnosti,⁸⁸ že můj Otec vytvořil těla z blá-

bel dokázal lidi snáze zmást. Výraz *vitis* je zřejmě použit kvůli podobnosti se slovy *vitare* (porušit, zkazit; otrávit; zneuctít, pošpinit, znásilnit aj.), *vitium* (vina, chyba, nedopatření; poklesek, pochybení; nestřídnost; náказа aj.).

81 Srov. *Gn* 2,8.15.

82 Srov. *Gn* 2,16-17.

83 E. Božokyová (*Le livre secret...*, 60) odkazuje na 2 *K* 11,3 („obávám se však, aby to nebylo tak, jako když had ve své lstivosti oklamal Evu, aby totiž vaše mysl neztratila nevinnost...“) a na 1 *Tm* 2,14.

84 „... effudit.“ Srov. *Ez* 23,8.

G9 Glosa: „Had nevypadal jako had, nýbrž jako člověk. Proměnil se totiž v krásného mladíka, z ďáblova rozkazu vešel do ráje přes rákosí, oklamal ženu a smilnil s ní prostřednictvím údu. Když ďábel spal, skanula mu [z úst] slina; z ní byl stvořen onen had.“ Lat. *cauda*: ocas, membrum virile.

85 Tělesné svedení Evy Satanem je poměrně rozšířený apokryfní motiv, který se objevuje zejména v rabínské literatuře (srov. Kurt Schubert, *Židovské náboženství v proměně věků: Zdroje, teologie, filosofie, mystika*, Praha: Vyšehrad 1999, 30). V křesťanském světě byla velmi živá představa přenosu dědičného hříchu pohlavním stykem, od které chyběl už jen krůček k rozpoznání příčiny dědičného hříchu právě v pohlavním styku, což byla myšlenka ve středověku poměrně rozšířená (viz Jacques Le Goff, *Středověká imaginace*, Praha: Argo 1998, 114, 127-128). Nemuselo jít o styk Satana s Evou, ale ani tato představa nebyla pro středověké farmáky nepřijatelná; svědectví o svazcích andělů s lidskými dcerami nacházeli i v Bibli (*Gn* 6,1-4). Podrobněji <http://mujweb.cz/www/david.zbiral/interrogatio.htm>.

86 Srov. *J* 8,44; 1 *J* 3,10.

87 Obou zajatých andělů, tj. Adama a Evy.

88 „*Insupientes homines sic dicunt quoniam in prevaricatione pater meus lutea corpora fecit...*“ *Praevaricatio* se tu vztahuje jednoznačně k aktu stvoření, ale jde jistě o chybu; carcassonská recenze tu dává lepší smysl a jí byl přizpůsoben překlad.

ta; on stvořil skrze Ducha svatého všechny nebeské mocnosti, ty však kvůli prohřeškům a kvůli pádu nabyly těl z bláta a propadly smrti.

A ještě jsem se já, Jan, otázal Pána: Pane, kterak se člověk rodí z ducha v hmotném těle? Pán mi řekl: Duchové spadlí z nebe vstupují do ženského těla z bláta a přijímají tělo z tělesného chťice; a rodí se z ducha duch,⁸⁹ z těla tělo, a tak se dovršuje vláda Satana nad tímto světem.

Zeptal jsem se Pána: Dokdy bude Satan na tomto světě vládnout nad lidským bytím? Pán mi řekl: Můj Otec mu dovolil vládnout sedm dní, to jest sedm věků.

Znovu jsem se já, Jan, otázal Pána: Jaká to bude doba? Řekl mi: Když ďábel odpadl od slávy Otce a zatoužil po vlastní slávě, usedl na oblaka a posílal své služebníky, plápolající oheň,⁹⁰ na zemi [k] lidem od Adama až po Henocha.⁹¹ [Pro toho Satan] poslal svého služebníka, vyzvedl ho na nebeskou klenbu, ukázal se mu ve svém božství a poručil, aby mu dali pero a inkoust; [Henoch] se posadil a napsal sedmdesát šest knih.⁹² Přikázal mu snést je na zem. Henoch knihy snesl a předal synům a naučil je jakým způsobem a kde přinášet oběti. I činili tak a uzavřeli lidem království nebeské.⁹³ A říkal jim: Hleďte, já jsem váš Bůh a jiného boha vedle mne není.⁹⁴

Můj Otec mě proto poslal na tento svět, abych zjevil jeho jméno lidem⁹⁵ a aby poznali jej a zlovolného ďábla. Avšak když Satan zvěděl, že mám sestoupit na tento svět, poslal svého anděla, vzal [dřevo] ze tří stromů a dal je proroku Mojžíšovi k mému ukřižování; a ta dřeva^{G10} jsou pro mě

89 Srov. *J* 3,6.

90 Srov. *Žd* 1,7; *Ž* 104,4.

91 O postavě Henocha blíže <http://mujweb.cz/www/david.zbiral/interrogatio.htm>.

92 V carcassonské recenzi šedesát sedm.

93 Srov. *Mt* 23,13.

94 *Dt* 32,39. Viz též *Dt* 4,35; *Ex* 20,5; *Mdr* 12,13; *Iz* 43,11; 45,5; 46,9; *Mk* 12,32. Přisouzení tohoto výroku zlé bytosti (ďáblu, démiurgovi) nalézáme u gnostiků (srov. spis *Podstata archontů*, přel. Petr Pokorný, in: P. Pokorný, *Piseň o perle: Tajné knihy starověkých gnostiků*, Praha: Vyšehrad 1998, 246) a v apokryfní literatuře (srov. *Mučednictví Izajášovo* 4,6-8, in: Z. Soušek [ed.], *Knihy tajemství a moudrosti... II*, 161; *Vidění Izajášovo* 10,13, in: *ibid.*, 174); právě z apokryfů se mohlo dostat do bogomilství. Apokryfní slovesnost byla jedním z důležitých zdrojů bogomilství a abychom pochopili bogomilský dualismus (což je ostatně termín velice vágní), nemusíme se uchýlovat k jeho vyvozování z paulikiánství, markionismu, či dokonce manicheismu a gnóze. Stačilo jistým způsobem číst Bibli a využívat některé apokryfní látky.

95 Srov. *J* 17,6,26.

G10 K tomuto místu je připojena další glosa: „Právě těmito dřevy Mojžíš rozdělil moře. Když synové Izraele přišli k hořkým vodám, které usmrcovaly ty, kdo je okusili, řekl Mojžíšovi anděl: Vezmi dřeva, spoj je dohromady a zasad je u vody se slovy: Tato dřeva se stanou spásou a záchranou světa, odpuštěním hříchů světa ... vyzná v něm ... Panny Marie. To značí víru ve svatou Trojici. Kdokoli totiž uvěří ve svatou Trojici, bude spasen, jako byli díky zasazení [oněch dřev] záchráněni lidé pijící poté onu vodu.“ (srov. *Ex* 15,23-25). Bogomilsko-katarský postoj ke svaté Trojici nebyl jednoznačný.

uchována až dosud. Řekl mu, že je Bůh, poručil mu dát zákon synům Izraele a převedl je po suchu středem moře.⁹⁶

Když můj Otec pojal úmysl poslat mě na tento svět, vyslal přede mnou skrze Ducha svatého svého anděla, aby mě přijal, a ten byl nazýván mou matkou Marií. Při sestupu jsem vešel i vyšel [jejím] uchem.

Satan, vládce tohoto světa,⁹⁷ zvěděl, že jsem přišel, abych hledal a spasil, co zahynulo,⁹⁸ a poslal svého anděla,⁹⁹ proroka Eliáše, jenž křtil vodou a jenž se nazývá Janem Křtitelem. Eliáš se zeptal vládce tohoto světa, jak mě¹⁰⁰ pozná. Řekl mu: Na koho spatříte sestupovat Ducha svatého v podobě holubice a zůstat na něm, to je ten, který křtí Duchem svatým a ohněm. Jan to řekl, protože mě¹⁰¹ neznal.¹⁰² Ale ten, kdo ho poslal křtít vodou, ten mu [o mně] řekl. Jan vydává svědectví: Já křtím vodou k pokání;¹⁰³ on však vás bude křtít Duchem svatým¹⁰⁴ na odpuštění hříchů.¹⁰⁵ On má moc zahubit i zachránit.¹⁰⁶

A znovu jsem se já, Jan, zeptal Pána: Může člověk dosáhnout spásy skrze křest?¹⁰⁷ Pravím, že bez mého křtu, kterým křtím na odpuštění hříchů, nikdo nemůže dosáhnout Boží spásy. Já jsem totiž chléb života,¹⁰⁸ který sestupuje ze sedmého nebe;¹⁰⁹ kdo jí mé tělo a pije [mou] krev,¹¹⁰ bude nazván synem Božím.¹¹¹ Otázal jsem se Pána: Co je tvé tělo a tvá krev?¹¹²

96 Srov. *Ex* 14,16,22; 15,19.

97 *J* 12,31; 14,30; 16,11.

98 *L* 19,10; *Mt* 18,11. U Matouše je obrat užít v podobenství o ztracené ovci, ve které bogomilové a kataři viděli anděly svedené nebo zajaté Satanem.

99 „... angelus“; viz *Mk* 1,2.

100 „... eum“; nicméně se zřejmě jedná o chybný převod z přímé řeči. Celá následující pasáž je poněkud zamlžená pokud jde o osobní zájmena a ne vždy je jasné k jakému podmětu vztáhnout některá slovesa. E. Bozokyová překládá doslova, český překlad se s několika obměnami drží smyslu rekonstruovaného v jiných překladech (W. L. Wakefield – A. P. Evans, *Heresies...*, 462; R. Nelli, *Écritures cathares...*, 67).

101 „... eum“; viz výše.

102 R. Reitzenstein opravuje z *Iohannes* na *Iohanni* a vztahuje větu k Satanovi; tuto opravu nepřijímá v překladu E. Bozokyová (která ji nicméně kupodivu zanáší do latinského textu) ani W. L. Wakefield a A. P. Evans. Též R. Nelli má Jana za podmět. Smysl bude skutečně spíš tento: „Jan to řekl [tj. zeptal se, jak mě pozná], protože mě neznal. Ale ten, kdo ho poslal křtít vodou, ten mu [o mně] řekl.“

103 *Mt* 3,11.

104 *Mk* 1,8; srov. *Sk* 1,5; 11,16.

105 *Mk* 1,4; *L* 3,3 (v obou případech o Janu Křtiteli a jeho křtu, zde naopak o křtu Páně v protikladu ke křtu Janovu).

106 Srov. *Jk* 4,12.

107 Zde je úplnější carcassonská recenze: „Může být člověk spasen skrze Janův křest, bez křtu tvého? Pán odpověděl...“.

108 *J* 6,35,48.

109 Srov. *J* 6,33,50-51.

110 *J* 6,54,56.

111 Srov. *Mt* 5,9; *Ř* 9,26; *Oz* 2,1.

Pán mi řekl: Než ďábel padl s celým Otcovým andělským vojskem,¹¹³ Otcovi andělé velebili mého Otce touto modlitbou: Otče náš, jenž jsi na nebesích.^{G11} A tak jejich zpěv vystupoval před Otcův trůn. Ale poté, co andělé padli, již nemohli velebit Boha touto modlitbou.¹¹⁴

A opět jsem se zeptal Pána: Jak to, že celý svět přijal Janův křest, avšak tvůj všichni nepřijímají? Pán mi odpověděl: Protože jejich skutky jsou zlé a nepřicházejí ke světlu.¹¹⁵ Janovi učedníci se žení a vdávají, kdežto učedníci se nežení ani nevdávají, ale jsou jako nebeští andělé v království nebeském.¹¹⁶ Řekl jsem: Jestliže je tedy hřích [žít] se ženami, pak je lépe se neženit. Pán pravil: Ne všichni to slovo pochopí; jen ti, kterým je to dáno. Někteří nežijí v manželství, protože jsou k tomu od narození nezpůsobilí; jiní nežijí v manželství, protože je nezpůsobilými učinili lidé; a někteří nežijí v manželství, protože se ho zřekli pro království nebeské.¹¹⁷

Poté jsem se dotázal Pána na den soudu: Jaké bude znamení tvého příchodu?¹¹⁸ Pán odpověděl: Nastane, až počet spravedlivých dosáhne počtu korun těch, kteří padli.¹¹⁹

Tehdy bude Satan, naplněný velikým hněvem, propuštěn ze svého žaláře¹²⁰ a povede válku proti spravedlivým.¹²¹ A spravedliví budou volat k Pánu, svému Bohu.

Pán Bůh ihned poručí archandělovi, aby zadul na polnici; hlas archanděla zazní z nebes a bude slyšet až do pekel.

112 V obou recenzích je na tomto místě omise: Kristus na otázku neodpovídá. Kataři a bogomilové zcela odmítali svátost eucharistie (je nepřesné omezit se na tvrzení, že neuznávali transsubstanciaci). Kristova slova vykládali alegoricky; mluvil prý o svatých Písmech a přikázáních, která předává lidem: jíst Kristovo tělo znamená zachovávat přikázání (viz zejm. text tzv. florentského obřadního spisu; Ch. Thouzellier, *Rituel cathare...*, 206-213).

113 Jinak carcassonská recenze: „než ďábel spadl s celým svým vojskem z Otcovy slávy...“.

G11 K tomuto místu je připojena následující glosa: „Andělé zpívali tuto modlitbu. [Potom už] ale neřikali Otče náš, protože měli hříchy, avšak Otcí, předvídacímu naše budoucí přečiny, se přece jen líbí, když tuto modlitbu říkáme.“

114 Bogomilové a kataři nebyli jednotní v otázce, zda je těm, kdo dosud nepřijali křest Duchem, dovoleno modlit se Otče náš (tj. nazývat Boha svým otcem). Většinou se tato modlitba vyhrazovala Dobrým lidem a katechumenům, kteří již podstoupili obřad, jemuž se na Západě říkalo *traditio orationis*. Obyčejní věřící ji užívat neměli. Ale glosátor vídeňského rukopisu zřejmě zaujímal méně rigoristický postoj; viz výše poznámku G11.

115 Srov. *J* 3,19-20.

116 Srov. *Mt* 22,30; *Mk* 12,25.

117 *Mt* 19,10-12.

118 *Mt* 24,3.

119 Tj. až dojde spásy tolik duší, kolik je padlých andělů.

120 *Zj* 20,7.

121 Srov. *Zj* 13,7; *Da* 7,21.

Tehdy se zatmí slunce, měsíc ztratí svou zář a hvězdy budou padat z nebe^{122 G12}.

Čtyři mocné větry^{G13} budou vypuštěny ze svých základů¹²³ a zatřese se zaráz země, moře, hory i kopce.

Tehdy se objeví znamení Syna.¹²⁴

A všechny národy země budou naříkat.

V tom okamžiku se nebe zatřese a potemní a slunce bude svítit až do deváté hodiny.^{G14}

Tehdy se zjeví Syn člověka ve své slávě a s ním všichni svatí a andělé;¹²⁵ na oblaka budou postaveny trůny a on usedne na trůn své slávy spolu s dvanácti apoštoly na dvanácti trůnech jejich slávy.¹²⁶

Budou otevřeny knihy¹²⁷ a budou soudit všechny národy země.

Tu se bude hlásat víra.¹²⁸

Tehdy vyšle Syn člověka své anděly a ti shromáždí jeho vyvolené od jednoho konce nebe ke druhému.¹²⁹ Přivedou je s sebou do vzduchu na oblak přede mne.¹³⁰

Tu Syn Boží propustí zlé demony a v hněvu vypudí je i všechny pronárody, které v ně věřily:¹³¹ Přistupte a ...¹³² vy, kdo jste říkali „jzeme a pijme a berme si to, co je na dosah“. ¹³³ Uvidíme, co jim to pomůže.

122 *Mt* 24,29.

G12 K tomuto místu glosátor připojil následující text: „Slunce je vládce a jeho trůn, měsíc je Mojžíšův zákon, hvězdy jsou duchové, jeho služebníci, kteří už nebudou více mít kde vládnout; vládnout bude Kristus, Syn Boží, jenž je slunce sedmkrát zářivější.“ (srov. *Iz* 30,26). Připomeňme tradici o Satanovi jako padlém andělu světla (Světloonoši, Luciferovi).

G13 Zde je připojena glosa: „Čtyři větry jsou králové, kteří budou pronásledovat církve oné doby a budou ostatní [sic] bez milosti zabíjet ve válce.“

123 Srov. *Ž* 135,7.

124 Srov. *Mt* 24,30.

G14 Připojená glosa vysvětluje: „[do] deváté hodiny znamená tisíc let. Poté se ovšem jeho světlo ztratí. Po deváté hodině bude zářit slunce Kristovo na věky věků, amen.“

125 Carcassonská recenze: „svatí andělé“.

126 Srov. *Mt* 25,31.

127 Srov. *Zj* 20,12.

128 Text je zde nejasný. V carcassonské recenzi odlišně: „[filius hominis] iudicabit universum orbem et fidem quam predicaverat.“ Pokud přijmeme hypotézu, že dochované recenze představují dva odlišné překlady, můžeme se domnívat, že už sami překladatelé pasáží příliš dobře nerozuměli; proto je v obou recenzích nejasná (a recenze se v ní vzájemně liší).

129 *Mt* 24,31.

130 Předloha je v tomto místě nejasná (*et adducent eos cum sua in ovia mihi super nubem in aere*), a to i pokud přijmeme Reitzensteinovu opravu *cum* na *secum* a opravu Bozókývové z *ovia mihi* na *obviam mihi*. W. L. Wakefield – A. P. Evans (*Heresies...*, 775, pozn. 61) míní, že jde o narážku na *I Te* 4,17.

131 Carcassonská recenze: „Tu pošle Syn člověka zlé demony, aby před něj předvedli všechny pronárody...“ Vídeňská recenze zřejmě předkládá upravenou verzi pasáže, kde

A ihned [stanou] před soudem ve strachu všechny pronárody. Budou otevřeny dvě knihy,¹³⁴ odhalí všechny pronárody svým výrokem a oslaví spravedlivé pro jejich trpělivost a dobré činy. Těm, kdo vedli andělský život, [případně] sláva a nedostižná čest; ty, kdo se dopouštěli bezpráví,¹³⁵ naplní hněv, zuřivost, úzkost a rozhořčení.¹³⁶

Syn člověka oddělí své spravedlivé od hříšníků¹³⁷ a řekne jim: Pojdte, požehnaní mého Otce, ujměte se království, které je vám připraveno od založení světa.¹³⁸ Hříšníkům pak řekne: Jděte ode mne, prokletí, do věčného ohně, připraveného ďáblu a jeho andělům!¹³⁹

Ostatní uzří konečné oddělení [spravedlivých od hříšníků] a hříšníci se navrátí do pekla.¹⁴⁰

S Otcovým dovolením vyjdou ze žaláře duchové těch, kdo byli kdysi nevěřícími.¹⁴¹

byl tento detail „pravověrnějším heretikem“ pozměněn tak, aby se lépe shodoval s katarsko-bogomilským učením.

132 Locus sanandus.

133 Srov. *Iz* 22,13; *I K* 15,32; *L* 12,19; *Mt* 24,38.

134 Srov. *Zj* 20,12.

135 Srov. *L* 13,27.

136 Srov. *Ř* 2,7-10.

137 Srov. *Mt* 13,49; 25,32.

138 *Mt* 25,34.

139 *Mt* 25,41.

140 Srov. *Ž* 9,18.

141 Tato pasáž se, byl v odlišném znění, objevuje i v carcassonské recenzi. Není jasná, ale přesto lze interpretaci alespoň navrhnout. Mohlo by jít o narážku na *I P* 3,19-20: „Tehdy [Kristus] také přišel vyhlásit zvěst duchům ve vězení, kteří neuposlechli kdy-sí ve dnech Noémových. Tenkrát Boží shovívavost vyčkávala s trestem, pokud se stavěl koráb, v němž bylo z vody zachráněno jenom osm lidí. To je předobraz křtu, který nyní zachraňuje vás.“ S těmito citáty rozsáhle pracuje text florentského obřadního spisu, když hledá biblické zdroje křtu vzkládáním rukou (viz edici Ch. Thouzellier, *Rituel cathare...*, 240-242). Archu anonymní redaktor spojuje s křtem a dodržováním Kristových přikázání. Duchové nevěřících, kteří nevstoupili do archy, by pak snad byli ti, kdo duchovní křest nepřijali. Pokud bychom za touto narážkou v *Otázkách* předpokládali uvedené výkladové schéma známé z florentského obřadního spisu, byli by někteří spasení přesto, že duchovní křest nepřijali. Tomu sice jiná pasáž *Otázek* odpovídá, ale to ještě neznamená, že se nutně jedná o chybné vysvětlení. Ať je tomu jakkoli, tyto duchové nevěřících představují jednoznačně jistou speciální kategorii duší, která je nakonec spasena, ač nesplnila obvyklé podmínky. Zmínka o tomto „tertium genus“ dost možná souvisí s učením Lanfrancina de Vaure, katarského učitele z církve Albanenses (žil ve 13. století). Ten věřil, že se některé padlé duše nevtělují, nýbrž se očisťují bez těla v „mlžném ovzduší“; ty více trpí, ale zato rychleji dosahují vysvobození. O tom se prý v evangeliu říká „mám i jiné ovce, které nejsou z tohoto ovčince. I ty musím přivést. Uslyší můj hlas a bude jedno stádo a jeden pastýř“ (Anselm, *Tractatus de hereticis*, in: A. Dondaine [ed.], „La hiérarchie cathare en Italie II: Le *Tractatus...*, 312). Propojení s Lanfrancinovou naukou nahrává bezprostředně následující věta *Otázek*, kde se citace *J* 10,16 objevuje.

Uslyší můj hlas a bude jedno stádo a jeden pastýř.¹⁴²

Tehdy s Otcovým svolením vystoupí z hlubin země černá temnota a pekelný oheň a všechny zemské hlubiny až po vzduch oblohy shoří. A oheň bude...¹⁴³

142 *J* 10,16.

143 Zde text ve vídeňském rukopise uprostřed stránky v půli slova končí.

RÉSUMÉ

Les « Questions de Jean », apocryphe bogomilo-cathare

Ce travail présente pour la première fois au lecteur tchèque une traduction de l'apocryphe bogomile *Interrogatio Iohannis* (Questions de Jean), qui était aussi en usage chez les Cathares italiens. C'est la rédaction de Vienne, éditée par E. Bozóky (*Le livre secret des Cathares: Interrogatio Iohannis, apocryphe d'origine bogomile*), qui a servi de modèle. La traduction de la version de Carcassonne sera publiée en 2004.

Une brève ébauche des principaux traits du bogomilisme et du catharisme, hérésies relativement peu connues en République tchèque, est suivie d'une discussion sur la provenance du texte, sa transmission en Occident et sa langue originale.

Outre la traduction, ce travail (1) apporte quelques arguments en faveur de l'hypothèse selon laquelle les deux recensions sont des traductions différentes d'un même original; (2) ajoute quelques références bibliques omises par E. Bozóky; (3) avance l'hypothèse que l'auteur des gloses a employé la tournure «*vitis vetita*» dans le but d'évoquer les mots *vitiare* et *vitium*; (4) essaye de fournir une interprétation des «esprits infidèles» sortant de leurs prisons (Bozóky, p. 82-83) en liant ce thème à *1 Pierre* 3,20 et aussi à l'opinion du docteur cathare Lanfrancinus de Vaure, qui mentionne une catégorie spéciale des esprits qui ne s'incarnent pas (voir le *Tractatus de hereticis*, éd. Dondaine, «Hiérarchie... II», in: *AFP* 20, 1950, p. 312).

Dans l'Appendice (<http://mujweb.cz/www/david.zbiral/interrogatio.htm>), l'auteur a dressé une liste des éditions et des traductions de l'apocryphe et il a analysé, entre autre, le thème de la chute des anges (en accentuant avant tout son origine biblique) et le personnage d'Hénoch.

Ústav religionistiky
Filozofická fakulta
Masarykova univerzita
Arna Nováka 1
602 00 Brno

DAVID ZBÍRAL

e-mail : david.zbiral@mail.muni.cz

XXVII. mikulovské sympozium

9.-10. října 2002.

Vývoj církevní správy na Moravě

Petr Elbel

Ve dnech 9.-10. října 2002 uspořádal Státní okresní archiv Břeclav se sídlem v Mikulově spolu s Moravským zemským archivem, Regionálním muzeem v Mikulově, Muzejní a vlastivědnou společností v Brně, Českomoravskou komisí pro srovnávací církevní dějiny a Historickým ústavem Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně v pořadí již XXVII. mikulovské sympozium, tedy tradiční pracovní setkání archivářů a historiků z českých zemí (především ovšem z Moravy a Slezska). Jednotlivá mikulovská sympozia jsou vždy věnována určitému tematickému okruhu – pro rok 2002 byla vybrána problematika vývoje církevní správy na Moravě (moravské teritorium ovšem bylo v několika referátech výrazně překročeno). Tematické vymezení sympozia vysvětluje, jak se zpráva o něm dostala na půdu religionistického časopisu.

Církevním dějinám nebyla dříve na mikulovských sympozii věnována pozornost, což je vcelku pochopitelné pro dobu před rokem 1989. Od počátku devadesátých let však lze mezi historickou obcí – ať už na úrovni ústřední či regionální, akademické muzejní či archivní – zaznamenat doslova explozi zájmu o problematiku českých i obecných církevních dějin, a tak je poměrně překvapivé, že na mikulovské sympozium pronikla tato problematika až v roce 2002. V tomto kontextu neudivuje, že vyhlášení tématu sympozia vzbudilo značnou odezvu odborné veřejnosti – vedle čtyř hlavních referátů bylo přihlášeno 41 koreferátů.

Jednání, která probíhala v reprezentativních prostorách mikulovského zámku, byla rozdělena tematicky do pěti bloků. První z nich tvořily hlavní referáty, které pronesli Libor Jan, Miloš Kouřil, Jiří Hanuš a Miloslav Pojsl. Prvním třem připadl úkol shrnout vývoj církevní správy na Moravě od velkomoravského období až do konce 20. století se zřetelem ke katolické církvi. S nelehkým úkolem se vypořádal každý poněkud jiným způsobem. Nejstarší období od velkomoravských počátků až do doby husitské přiblížil Libor Jan, přičemž je třeba ocenit, že ve svém příspěvku prezentoval zcela nové zpracování tří problémových okruhů z dějin středověké církevní organizace na Moravě (charakter christianizace Moravy